
Türkiye Kentleşmesinde Birara Kurum: Kent Kahvehaneleri

A Buffer Institution In Urbanization Of Turkey: Urban CoffeHouses

Ömer AYTAÇ*

Öz: Bir sosyal mekan olarak kahvehaneler, ülkemizdeki en işlek/yaygın kurumlardan biri durumundadır. İnsanlar türlü saiklerle bu mekanları doldurmakta ve ihtiyaçlarına çoklu yanıtlar almaktadırlar. Hızlı kentleşmeyle birlikte, kente yeni gelenlerin bu mekanları çok amaçlı olarak kullandıkları bilinmektedir. Bu mekanlar, kentleşme sürecinde yeni kentliler için bir tür tampon mekanizma işlevi görmektedir. Kahvehaneler, kentleşme sürecinde, yeni kentlileri hem kente eklemleyen hem de kentten kopuş/izolasyona kapı aralayan kurumlar olma vasfına sahiptirler. Bu yönleriyle de, kent, kentleşme, kentlilik vb. noktalarda, yeni kentlilerin kentle olan ilişkilerine, kente uyum ve bütünlük kurma istemlerine karşılık gelecek ilişki dizgeleri (ağları) oluşturmada etkin rol oynamaktadırlar. Bu yazıda, kentleşme sürecinde yeni kentlilerin kente tutunma süreçlerine kahvehanelerin etkisi üzerinde durulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kentleşme, ara/tampon kurum, kahvehane, sosyallik alanı, kamusal alan

Abstract: Coffehouses as a social space are one of the most busy/prevalent institution in our country. People fill this space with all sorts of reasons and get multiplex answers to their necessities. It is known that with the rapid urbanization, the new comers in the city also use this space for multiple aims. This spaces in the urbanization process function as a kind of buffer institution for the newly citizens. In the urbanization process coffehouses have the quality of being institutions that both articulate the newly citizen to the city and lead up to the isolation from the city. With these aspects, at the such points as urban, urbanization, citizenship, etc., it plays an active part in constituting web of relations that will correspond to the newly citizens relations with the city, their requests of adaptation to the city and of establishing integrity. In this text dwelt upon effect of coffehouses to the processes of holding on the city by newly citizens in the urbanization process.

Key words: Urbanization, buffer institution, coffehouse, sociality space, public sphere

* Yrd.Doç.Dr. Firat Üniversitesi Sosyoloji Böl. e-mail: oaytac75@hotmail.com

1. GİRİŞ

Oldukça eski bir geçmişe sahip olan kahvehaneler, toplumumuzda, hemen her zaman yaygın/işlek mekanlar olmuşlardır¹. Geçmişten günümüze taşınan bir geleneğin canlı kurumları arasında yer alan bu mekanlar, işlevsel vizyonlarını sürdürdüklerinden dolayı bugün de ilgi odağı olmaya devam etmektedirler. Kahvehane, kıraathane, çayhane, cafe, oyun salonu vb. isimlerle anılsalar da, esasta benzer işlevleri yerine getirmekteler; sohbet etme, vakit geçirme, oyalanma, dış gözlem yapma, dertleşme/iç dökme vb. kişisel/sosyal ihtiyaçlara yanıt vermektedirler. Bu yönleriyle, toplumsal kaynaşmaya ve toplumsal bir platform olmaya yatkınlık göstermektedirler.

Kahvehanelerin, insanlara sahici ya da yanıltıcı kimi imkanlar sundukları yönünde farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Buraların, miskinliği ve tembelliği teşvik ettiği, toplumsal atalete sebebiyet verdiği, her tür kötülüğün, kuraldışılığın mekanları olduğu yönünde sayısız eleştiri yapılmaktadır (bkz. Tezcan, 1994; Hattox, 1996). Bu eleştiriler çoğu kahvehane için geçerlilik taşısa da, bu kurumlar aynı zamanda toplumsallığa dönük farklı yüzlere ve derinliklere sahiptirler. Gündelik hayat kültürü açısından da, birer buluşma, bir araya gelme, rutin/günlük sıkıntılardan kurtulma, “kaçma” işlevi görürler. Bu yüzden de sosyal bir ilginin odağında yer alırlar ve müdavimleri açısından vazgeçilmez olarak görülürler. Bu bağlamda, ister sahici ister göz boyayıcı/yanlış mecraya yöneltici işlevler görsünler, gerçekte, gündelik yaşamın yeniden üretimine büyük katkı sağlarlar. Yığınca insan, günlük yaşamının bir kısmını buralarda geçirmekte, ortak ilgi ve birliktelik bağlamı oluşturmakta, gündelik rutinlerden kaçarak yaşanan hayatı anlamlı kılmaya çalışmaktadırlar.

Kahvehaneler, genel planda toplumsallığa içkinlik taşıyan mekanlardır. İnsanal ilişki kurmak isteyenler, sosyal mevzuları konuşup tartışmak isteyenler, vaktin ağırlığını hafifletmek, oyun oynayarak kaçışçı tatlar almak isteyenler buraları doldurur, buradaki kolektivitete katılırlar. İnsanlar bir masanın etrafında biraraya gelir, vakitlerini geçirebilecekleri uğraşlar ve sosyallik süreçleri inşa ederler. Bu mekanlar, toplumsallığın yanı sıra kamusal bir platform olarak da görülürler. Herkese açık ve herkese ait olduklarından anonim ve kamusal yüzleri daha bir belirgindir (bkz. Gregoire,1999; Saraçgil, 1999; Carlier, 1999). Toplumun kamusala açılan kapıları olarak kahvehaneler, evin ya da mahremin dışında kişilerin ilgilerini, eğilimlerini, tutum ve tavırlarını toplumsal bir bağlamda yeniden üretirler. Kahvehaneler, aynı zamanda, toplumun kamusala açılan kapıları olarak; even ya da mahremin dışında yeni bir birliktelik bağlamı ve sosyalliğin türlü temsillerine açıklık gösterirler. Buralara insanları çeken şey de, çoğu kez grup içinde yer alma, ortak faaliyette bulunma isteğidir. Maffesoli'nin ifade ettiği gibi, kişilerarası iletişimde ortak payda, kendinden çıkmak ve daha geniş bir gruba katılma duygusudur. Burada önemli olan şey, ortak bir heyecanı ya da değerleriyle birlikte iken kendini tanımaya imkan veren şeyi yakalamaktır (Maf-

¹ Yapılan bir araştırma, Türkiye'de 450 binin üzerinde kahvehane (çay bahçesi, lokal, sosyal klüp, cafe vs. dahil) bulunduğunu ortaya koymaktadır. Resmi rakamlara göre, kahvehane, oyun yeri, dernek lokali/kulübü, çay bahçesi, aile gazinosu sayısı şöyledir: Adana 3472, Adıyaman 578, Diyarbakır 1684, Elazığ 1020, Erzurum 1487, Antalya 1622, Afyon 1818, Gaziantep 1448, İstanbul 170071, Ankara 3954, İçel 2776, Hatay 2269, Kayseri 918, Konya 3024, Malatya, 350, Manisa 4154, Muğla 2695, Samsun 2391, Tekirdağ 2775, Trabzon 1573, Van 591, Aydın 3845. Yine resmi rakamlara göre, Türkiye'de kişi başına düşen kahvehane sayısı itibarıyla Tekirdağ birinci sırayı (203 kişiye bir kahvehane) almaktadır. Bunu Muğla (224 kişi), Aydın (324 kişi), Uşak (255 kişi) ve Manisa (371 kişi) izlemektedir (T.C.İç İşleri Bakanlığı Verileri, Gazete Pazar, 15 Haziran 1997). B.Tanla'nın “2004 Türkiye Gerçeği” adlı çalışmasında ise, ülkemizdeki salt kahvehane olarak anılan mekanların toplam sayısının 123.659 olduğu ifade edilmektedir. En fazla kahvehane İstanbul ilinde bulunmakta (30 325), bunu, İzmir (4333), Ankara (4021), Bursa (3940), Samsun (3644) ve Hatay (3385) izlemektedir (Vatan, 08.02.2004)

fesoli, 1989; Bilgin, 1997: 174). Bu realite, kentin içinde yeni sosyallik alanları, alt-cemaatler, dini/etnik/kültürel ara birimler ortaya çıkarır. Zaten kentler de genel eğilimleri itibariyle cemaat yaşamını dışlamamakta, mekana dayalı ağ ilişkilerinin oluşmasına açıklık göstermektedirler (Ayata-Ayata, 1996:4). Kent kahvelerini de, bu bağlamda, bir tür alt cemaat örüntüleri olarak görmek mümkündür.

Kahvehanelerin toplumsallık bağlamının, son yıllarda, yaşanan toplumsal değişime bağlı olarak farklılaştığı da gözden kaçmamaktadır. Kahvehaneler, işlevleri, mekansal kurguları, sosyallik örüntüleri, iletişim izleği ve davranış kalıpları itibariyle farklı görünüm almaktadırlar. Çok amaçlı cafelere, oyun salonlarına, sosyal klüplere dönüşerek işlevlerini farklı tonlarda sürdürmeye çalışmaktadırlar. Özellikle, büyük şehir kahvelerinin giderek, yeni/modern görünüm aldıkları dikkat çekmektedir (bkz. Coşkun, 2001). Çoğu, “kafe” türü adlar ile anılsalar da buralar esasta kahvehane kavramını geniş anlamda karşılayacak bir genişliğe sahiptirler. Oluşturdukları sosyallik bağlamı hiç kuşkusuz; “bireysel temsil”, “grupsal aidiyet”, “cemaatsel kimlik”, “toplumsallık bağlamı” vs. gibi değişik boyutlara haizdir. Bu toplumsallık bağlamı, kimi zaman uçucu birliktelikler şeklinde kendisini gösterir; kimi zaman da, sosyalliğin derin uzantılarını mekanın kurgusu içinde yeniden üretir. Bu yerler; bir tür yaşam pratiği olarak gündelik hayatın vazgeçilmez durakları, buluşma noktaları gibidir. Bu yönleriyle, bir ortak ilgilerin buluşma zemini ve gündelik hayat pratiği olarak sosyolojik bir derinlik taşırlar.

Ülkemiz hızlı bir kentleşme sürecine sahne olduğundan, bu süreçte kentsel mekanlar da farklılaşmakta ve yeni görünüm almaktadırlar. Bu mekanlar içerisinde en işlek/yaygın olanlardan biri olan kahvehaneler, kentleşme sürecinde yeni kentlilerin kentle olan bağlantılarında bir tür katalizör işlev görür. Gelenleri sınırlamamaları, herkese açık olmaları, ucuz olmaları, vakit geçirmek ya da mekanda görünmek için ekstra maharet istememeleri ve daha önemlisi, kırsal nüfusun taşıdığı sözel geleneği, sohbet kültürünü icraya uygun yerler olmaları, yeni kentli nüfus için buraları birer karargah haline getirmiştir. Yapılan pek çok araştırmada (bkz. Şenyapılı, 1978; Heper, 1983; Atalay, 1983; Erder,1996,1997; Tekşen, 2003; Kurtoğlu, 2004 vs.) da, kent göçmenlerinin kentle olan irtibatlarında bu mekanların önemli işlevler gördükleri vurgulanmaktadır. Bu mekanların ürettikleri sosyallik kurgusu, iletişim izleği, kökene dayalı dayanışmacı ağ ilişkileri, kentin savurgularına karşı birlik olma, aidiyet matrisi oluşturma ve hemşehrilik teması etrafında kent soylu yapılarla karşı direnme adacağı olarak organize olabilmeleri vs. bu kurumların, Türkiye kentleşmesinde göz ardı edilemeyecek bir öneme sahip olduklarını göstermektedir.

Biz de bu yazıda, kentlerin gedikli mekanları arasında yer alan kahvehaneleri, kentleşme sürecinde oynadıkları rollerden hareketle irdelemeye çalışmaktayız. Türkiye’de kentleşme yazını etrafında ortaya çıkan oldukça zengin birikim, kuşkusuz kahvehanelerin kentleşme sürecinde oynadıkları rolü temellendirebilmemiz açısından elverişli bir kuramsal izlek sunmaktadır. Bu çerçevede, kahvehanelerin kent ve kentleşme sürecinde özellikle, yeni kentlilik, hemşehrilik ve patronaj ilişkileri bağlamındaki işlevleri, yeni kentlilerin kent ortamında ürettiği kırsallığa bu yerlerin etkisi üzerinde durulmakta, kentleşme sürecinde bir ara kurum olarak, yeni kentlilerin kentle bütünleşmelerine ve kentten kopuşlarına ne tür etkisi olduğu sorununa açıklık getirilmektedir.

2. TÜRKİYE KENTLEŞMESİ: KISA BİR ÖYKÜ

Türkiye’de 1950’li yıllardan bu yana çok hızlı bir kentleşme süreci yaşanmaktadır. Bugün de varlığını sürdüren bu süreç, ülke nüfusunun önemli bir kısmının yer değiştirmesine ve toplumsal yapıda köklü değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa gibi büyük şehirlerimize göç şeklinde kendini gösteren bu süreç, zamanla, kırsal nüfusun tüm kentsel alanlara yayılması şeklinde kendisini göstermiştir.

Türkiye’de yaşanan hızlı kentleşme sürecinin temelinde; hızlı nüfus artışı, tarımda mekanizasyon, toprağın küçülmesi, şehrin cazibesi, sunduğu görece yüksek sağlık, eğitim ve istihdam olanakları yatmaktadır. Özellikle çok partili siyasal sürece girmemiz, Demokrat Parti’nin kentleşmeyi özendirici politikaları kente göçü artırmış, kırsal toplumsal yapıyı kente doğru dönüştürmüştür (bkz. Keleş, 1996).

Ülke nüfusunun göçle birlikte yaşadığı hızlı değişim ve beraberinde ortaya çıkan sorunlar, büyük kentlerimizdeki kentleşmenin sorunlu/çarpık bir görünüm almasına yol açmıştır. Yoğun göçten dolayı, kentler kendi bünyelerinde sağlıklı üniteler meydana getiremedikleri gibi, doğal işleyim mekanizmaları da bozulmuş ve çarpık iktisadi ve sosyal ilişki ağları ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla kırdan kente göç, beraberinde yeni sorunlar, yeni iktisadi ve sosyal dengesizlikler getirmiştir. Türkiye kentlerinin yeterli standartlardan uzak olması, yeni gelenlerin beklentilerini karşılamada zorluklara neden olmuştur. Bu yüzden kentler, yeni gelenlerin yoğun talebi karşısında kendi bünyelerinde sağlıklı olmayan yapılar ortaya çıkarmıştır (bkz. Işık-Pınarcıoğlu, 2001). Yeni kentlilerin doğurduğu yüksek basınç, kentin doğal işleyim mekanizmasını çalışamaz hale sokmuştur. Yeni kentliler iş istemekte, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik kurumlarından yararlanmayı arzulamaktadırlar. Kentsel imkanları kullanmak ise, kentli değer ve tutum kompozisyonu sergilemekle ilişkilidir. Bunun için de öncelikle kente aidiyet duyma ve kente tutunma mecburiyetindedirler.

Göçle birlikte, yoğun bir yeni kentli nüfus sorunu ile karşılaşan kentler karmaşık, heterojen, ayrıksı, atomik yönleriyle, başlangıçta, yeni gelenleri savuran, dışarıda tutan, mesafeli duran bir pozisyondadır. Yeni kentliler, esasta, kırsal background’larını kent ortamında işlevsel kılamamanın sıkıntısını yaşarlar. Çünkü, kırsallığa ait değer ve ölçüler kentte fonksiyonelliğini yitirmiştir. Kente tutunma, kentte varolma, kentlileşme, genel planda kentin egemen yapılarına, iktisadi, sosyal ve kültürel süreçlerine katılmayı gerektirir.

Yeni kentlilerin kentte kalış süreleri arttıkça, kentli iktisadi ve sosyal süreçlere katılım imkanları genişledikçe, kente entegrasyonları da o ölçüde artar (bkz. Kartal, 1983). Yeni kentlileri kente yaklaştıran unsurlar arasında, kentsel mekanlar başta gelir. Sinemalar, tiyatrolar, parklar, eğlence yerleri, kafe/kahvehaneler, restoranlar vs. yeni kentlileri kentli yaşamla yüzleştirir, yeni alışkanlık ve davranış formları kazandırır. Yeni kentli nüfus, kenti ilk etapta bu kurumlar vasıtasıyla tanır; kentli yüzler, stiller, yaşam duruşları hakkında bilgi sahibi olur. Kentteki bu tür kurumlarla olan diyalog arttıkça, kente adaptasyon ve kentli değer ve norm sistemleri edinme de o ölçüde artar.

Gerçekte, yeni kentliler için, kenti içinde bulunan bir mekanla yaşamak, bu mekanlar üzerinden kente tutunmak büyük önem taşır (bkz. Wedel, 2001:112-119). Bu yüzden yeni kentliler, kente adapte olma yolunda büyük bir çabanın içinde bulurlar kendilerini. Bir yandan kentte ayakta kalmak, diğer yandan kendilerini kentsel standartlara uydurmak zorunda hissetmeleri, yeni kentlileri yüksek değişim performansı göstermeye iter. Bu yüzden,

yeni kentlilerin değişim sığıları oldukça yüksektir. Kente ilişkin her bir uyarım, yeni kentlileri yeni tutum ve tavır sergilemeye iter. Her ilişki, bakış, kurum ve çevre kişiye belirli tarzda vaziyet almayı dikte eder. Yeni kentlinin kent karşısındaki duruşu, çoğu kez kentin hakim yapısına eklemleme şeklindedir. Kent de bireyi kendine benzetme noktasında daha avantajlıdır. Ancak hızlı kırsal göç, kentin gelen nüfusu emecek olanaklardan yoksunluğu, yeni kentlileri eski değer ve yaşantılarıyla baş başa bırakır, kentte kendilerine benzenen üniteler ve ilişki dizgeleri geliştirmeye iter. Bu ilişkiler zamanla kentin yerleşik kurumları haline gelir. Nitekim yoğun göçten dolayı büyük şehirlerin, gelenleri kendi bünyelerinde eritemediği, onlara yeni kimlikler kazandıramadığı dahası kırsal kültüre yenik düşükleri bir gerçektir. Bu noktada, kırsal kesimde canlı olan kurum ve ilişkilerin kent hayatının bir parçası haline geldiğine tanık olmaktadır.

3. YENİ KENTLİLER, KENT MEKANLARI VE KAHVEHANELER

Yeni kentlilerin kente tutunmaları, kentli yaşantıyla yüzleşmeleri, onların kentteki mevcut kurumlarla olan diyaloguna bağlıdır. Bu kurumlar arasında yeni kentlilerin kenti tanımalarına, iş ve arkadaş edinmelerine, vakit geçirmelerine, kentin olanaklarıyla yüzleşmelerine imkan tanıyan kamuya açık alanlar/meکانlar büyük önem taşır. Kentte kalış süresi ve kentsel sosyalizasyon düzeyi yükseldikçe, yeni kentliler kentin hakim standartlarına daha bir yaklaşmış olurlar.

Yeni kentliler ya da kent göçmenleri açısından kentte var olmak, mekanda tutunmak/görünmek anlamı taşır. Yeni kentlilerin aradıkları sosyallik matrisi, aidiyet dairesi, cemaatsel hava, mekansal olanın keşfi ile mümkündür. Kent göçmenleri için, kentin hukuki sistemi içinde yer almak son derece önemlidir. Bu sürecin yeni kentliler açısından anlamı, kalacak yeri sahiplenmek ve bu yolla kendi konumlarını meşrulaştırmaktır. Kent göçmenlerinin ve ikamet ettikleri mahallelerin meşruluk kazanması ise, göçmenlerin kentli kimlik kazanmalarına bağlıdır. Bu, bir bakıma yerelin inşası anlamına da gelir. Hem mekansal hem de kimliksel oluşumlar bu yerellik inşası içinde yer alırlar (Aslanoğlu, 1998:212). Kentin yeni sahipleri, mekansal oluşumlarla bütünlüklük kurdukları ölçüde, kentli kişilik/kimlik edinirler.

Yeni kentliler için, kırsal çevrede de işlevsel olan kahvehane, ilk etapta yönelinen bir kurumdur. Her kesimden insana kapılarını açan, sınırlayıcı/ayırıcı davranmayan bu meکانlar, kuşkusuz yeni kentlileri kent yaşamıyla tanıştıran kurumların başında gelirler.

Tansı Şenyapılı (1978:161-163)'nın Gültepe Gecekondu bölgesinde yaptığı bir araştırmada, gecekondu sakinlerinin hayatında hemşehri gruplarına hizmet veren kahvehanelerin büyük ağırlığa sahip olduğu görülmüştür. Hane halkı reislerinin yaklaşık yarısının, kahvehaneye değişen sıklıklarla gittiği, vakti kahvehanede geçirdiği, kahvehaneyi, bir buluşma, fikir alışverişinde bulunma yeri olarak kullandıkları tespit edilmiştir. Kent göçmenleri, genelde oturdukları bölgedeki hemşehri kahvelerini tercih etmektedirler.

Tatlidil (1989: 108)'in Kayseri kentleşmesi üzerine yaptığı bir araştırmada da, kente yeni gelenlerin (hane başkanlarının) neredeyse tamamının (% 92.3) kahvehaneyle irtibat halinde olduğu, günün belli saatlerini buralarda geçirdikleri ortaya çıkmıştır. Yeni kentliler, çalışma dışı zamanlarının büyük bir kısmını, kahvelerde geçirmekte, kentle kurdukları ilişki, bir bakıma bu tür meکانlar üzerinden gerçekleşmektedir.

Tekşen'in (2003:145), "Kentleşme Sürecinde Hemşehrilik" konulu araştırmasında da Ankara'daki Malatyalılar örneğinden hareketle, kahvehaneye en sık giden kitlenin kente yeni gelenler olduğu belirtilmektedir. Bu durum, kahvelerin, enformel haberleşme ve yardımlaşmadaki rollerine bağlanmakta ve kente ilk gelenler açısından daha yoğun bir işlevsellik taşıdıklarına vurgu yapılmaktadır.

Bu araştırma bulgularının dışında ileride de değinileceği üzere, Türkiye kentleşmesi üzerine odaklanan çok sayıda araştırma, kent göçmenlerinin hayatında kahvehanelerin büyük yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Farklı işlevlere ve kırsal kültür kodlarına açıklık gösterdiklerinden, doğal olarak yeni kentliler için yönelinen bir adres olmaktadır. Kent kahveleri bu bağlamda, yeni kentlilere kucak açan, kırsallığı üretmelerine ortam sağlayan, kente tutunmalarına destek veren bir kurum olarak karşımıza çıkar. Özellikle, gecekondu/varoş muhitlerindeki kahvehaneler, bir tür kırsal kültürün yeniden üretildiği, köyün ve köysel sorunların konuşulduğu, kente iktisadi/sosyal adaptasyon sağlama yönünde dayanışmacı ilişkilerin geliştirildiği mekanlardır. Büyük şehirlerdeki pek çok kahve, adeta belli toplumsal kökenden gelenlere hitap eder; belli il, köy, kasaba, aşiret ya da akraba çevresinden gelenler belli kahvelerde toplaşır, buraları mesken tutarlar. Ortak ilgi, değer ve referanslar insanları bu mekanlarda birlik olmaya çağırır, bu da ortak kültürel vasatın yeniden üretilmesine; kırsal, aşiretsel, yöresel bilinç ve duyarlılığın canlandırılmasına yarar.

Bu mekanlarda üretilen dil ve iletişim izleği de kırsallık ya da gelinen sosyal çevreyle ilişkiyi merkeze alır. Konuşmaların konusu çoğu kez gündelik havadis ve mevzulardan oluşur; köy, mahalle sorunları, kişisel sürtüşmeler ya da problemler, subjektif değerlendirmelere konu edilir. Köy ve köylülük ya da kökene dayalı hemşehrilik konseptleri yoluyla, yeni kentliler, kente karşı koyacak dayanışmacı ilişki ağları tesis ederler.

Kahvehaneler, böylelikle, yeni kentlileri hem kent hayatına adapte etmekte, hem de geldikleri toplumsal kökenle bağlarını canlı tutmaya yaramaktadır. Bu kahveler, aynı zamanda, yeni bir sosyal çevrede kent göçmenlerini yalnızlık ve yabancılık yüklü psikolojiden uzaklaştırmakta; kent değerleriyle tanışmalarına, kente dair adab-ı muaşeretle yüzleşmelerine, kentlilerin konuşma, yeme içme, tutum ve tavırlarına tanıklık etmelerine, kozmopolit ortamda farklı tipler ve yaşam biçimlerine sahip insanlarla tanışıklık kurmalarına imkan sağlar. Yeni kentliler, kahvehanenin görece anonim yapısı içinde, farklı yaşantılardan kesitler bularak, geldikleri ve getirdikleri köysel değer ve yaşantı örüntülerinin sağlamasını yaparlar. Belki de kahvehaneler yeni kentlilerin sokaklar, caddeler, çarşılar, parklar vb. kamusal alanlar haricinde kentle/kentlilerle daha doğrudan, mekansal düzlemde karşılaştıkları yerlerdir. Buralarda, yeni kentliler, bir masanın etrafında farklı insan kümeleriyle bir araya gelerek, ortak bir zeminde oldukları zehabına kapılırlar. Köy, aile, akraba veya aşiretle olan bütünlük burada yerini daha farklı insan gruplarına açılmaya, onlarla etkileşim ve özdeşim kurmaya bırakır. Kahvehaneler, aynı zamanda, yeni kentlilerin iş bulma, konut ayarlama, eğitim/sağlık gibi sorunlarına çözüm bulma ve kırım boğucu otoritesinden kurtulmalarına destek olma gibi işlevler görürler.

Kahvehaneler, aynı zamanda, kente yeni gelip de henüz kentte yakınlık ve dayanışmacı bağlar kuramamış insanlara, kenti mekansal düzlemde algılamada, kamusal bir barınak keşfetmede yardımcı olur. Belli kırsal yörelerden gelenler kent ortamında, kahvehane vasıtasıyla, köyelerine ait dili, yaşama biçimini, değer ve ahlak anlayışını yeniden üreterek, onlara canlılık kazandırarak kentte hayatı anlamlı kılmaya çalışırlar. Gerçekte, kırsal kökenlilere ev sahipliği yapan kahveler, aynı zamanda köy ve köylü sorunlarının konuşulması ve

çözüme kavuşturulmasına aracılık ederler. İşsiz için iş temini, evsizede ev yapma, köydeki sorunlara ilişkin akıl yürütme, dedikodu yapma bu kahvelerin en belirgin vasfıdır. Zaten, aynı kökenden gelenleri buraya çeken de söz konusu dayanışma, yardımlaşma, yalnızlık ve yabancılıktan kurtulma ve de bir aidiyet matrisi yakalama psikolojisidir. Kahvehaneler bu işlevleriyle, yeni kentlileri kentsel rüzgarın savurgularından korumaya çalışır; daha ileri bir kentsel aşamada belki de ihtiyaç duyulmayacak bir ara mekanizma olarak; kentleşme sürecinin takıntıdan uzak, hayati sorunların ve kaotik durumların yaşanmadan atlattırılmasına aracılık ederler.

4. KENTLEŞME SÜRECİNDE BİR ARA KURUM: KENT KAHVELERİ

Kıray'a (1964:5) göre, geçiş halindeki toplumsal yapılarda, kırdan gelenlerin kent ortamına uyum sağlamalarını, kentle bütünleşmelerini sağlayan mekanizmalar hemen kurulamamaktadır. Kırsal değerler kent ortamında fonksiyon dışı kalırken, kentteki hakim değer ve tavırlar hemen edinilememekte, kentsel kurumlarla ilişkiler sağlıklı bir şekilde sürdürülememektedir. Kırsallıkla kentlilik arasında gidip gelen, kırsallığı taşımakla birlikte hayata aksettirme imkanı bulamayan yeni kentliler kent ortamında bir bocalama süreci yaşarlar. Bu boşluğu kent ortamında bazı "ara kurumlar" doldurur.

Erder'in de ifade ettiği gibi, örgütlenmemiş toplumlar gerçekte, kentsel beklentileri karşılamak için aracı kurumlara ihtiyaç duyarlar. Köylerdeki toplumsal örgütlenme, çoklukla, yardımlaşmacı esaslara dayanır. Kent göçmenleri, kırsal geçmişlerindeki kültürel arketipleri kentsel ortamda da sürdürmek isterler. Bu ise, daha çok kentlerdeki uygun mekanlar ve kurumlar (örn. gecekondu bölgelerindeki dernekler, camiler, vakıflar, kahveler vs.) yoluyla olur (1996: 244-249).

Tampon kurum, ileri bir kentsel/örgütsel aşamada görülmeyen, ancak geçiş sürecinde yeni kentlilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan ara mekanizmalardır (Kıray, 1964:7). Bunlar ülkemiz toplumsal süreci dikkate alındığında, örneğin, bankacılık hizmetlerinin gelişmediği yerlerde kredi ihtiyacı, borç alma/verme talepleri için tefecilik kurumu; konut ihtiyacının olduğu yerde gecekondu; insanların iş talep ettiği durumlarda işportacılık, tablacılık, tombalacılık, köftecilik, dolmuşçuluk vs. yeni kentlilerin kente adaptasyon yolunda geliştirdikleri ayakta kalma stratejileridir. Bunun dışında Tekşen'in (2003:63-64) de belirttiği gibi, kırdan gelenlerin aralarında kurdukları dayanışmaya temel teşkil eden hemşehrilik ağ ilişkileri de, bir ara/tampon kurum olarak, yeni kentlilerin kentin egemen yapılarına entegre olma yolunda önemli işlev görür.

Ayrıca, kente tutunma çabasında olan, hayal kırıklığı yaşayan, acıları, özlemleri, dışlanmaları ve yoksunluğu yüklenmiş yeni kentlilerin bu kaygıları, kendisini müzik ile de dışa vurur (Yenişehirlioğlu, 1992: 81). Arabesk müzik, bir bakıma, kentleşme sürecinde kentle organik bütünlük kuramamış kitlelerin sıkıntılarını, kaygılarını, umutsuzluklarını, isyanlarına, kente yöneltecekleri protestoya meşru bir başkaldırı ögesi olarak öne çıkar (bkz.Özbek, 1991). Arabeskle yeni kentliler kentin dayatmalarına ve kısıncasına karşı başkaldırı oklarını yöneltecekleri görece soft bir protest karşı koyuş zemini bulurlar. Bu zemin, yeni kentlilerin kente uyum ya da eklenme çabalarına destek olduğu gibi, acı, isyan, aşk ve yoksunlukla örülü yaşamın basıncını ve kentsoylu yapılara karşı büyüyen öfke ve nefreti,

arabesk müzikteki haykırışlar, of çekmeler, ortak isyanlar yoluyla hafifletme, bu yaşantıyı kader, yaşanılması gereken bir olgu olarak içselleştirmeye yöneltir.

Kentleşme sürecinde, gecekondular, tefecilik, işportacılık, dolmuşçuluk ve arabesk müzik neyse, kahvehaneler de bir ara/tampon mekanizma olarak görülmektedir (bkz. Şenyapılı, 1977). Yeni kentliler, daha iyi ve örgütlü kurumlarla hemen ilişki kuramadıklarından, kahvehaneler, yeni kentlilerin kentte vakit geçirmek, çevre edinmek, arkadaş grubuna katılmak, kentteki kurumlarla temas kurmak, kenti içinde bulunduğu bir yapılaşma ile yaşamak vb. noktalarda kente eklemleyen, kente bütünleyen kurumlar olarak dikkat çekerler. Kahvehaneler, bir ara kurum olarak, yeni kentlilere kapılarını açarak onların kent ve kentli yaşamla tanışmalarına imkan tanırlar.

Yeni kentliler için kahvehane, çoğunlukla, iş arama, iş kollama, işe ilişkin malumatın alındığı, iş bağlantılarının kurulduğu, kimi zaman işçi ve işverenin buluştuğu, işçi arayanın uğradığı bir yerdir. İşçi-amele ya da sanatkâr kahveleri olarak da adlandırılan bu kahveler, bir bakıma kent ortamında istihdam ilişkilerinin adresi durumundadır (bkz. Şenyapılı, 1977: 93). Büyük kentlerdeki kimi kahvehanelerin, adeta belli iş/uğraş üzere ihtisaslaştığı dikkati çeker. Buralar iş ve zanaat kahveleri olarak da anılırlar. Ankara'nın Ulus, Bentderesi, Samanpazarı vb. semtlerindeki pek çok kahvehane, adeta, yoğun işçi nüfusunun uğrak yerleri, buluşma mekanları gibidir. Bazı marjinal meslekler de, buraları, iş bağlantıları kurabildikleri üsler olarak kullanır. İstanbul, Ankara ve İzmir dışındaki hemen tüm şehirlerde de, zanaatçıların, esnafın, marjinal işlerle uğraşanların biraraya geldikleri, iş ve işçi meselelerini konuştukları, iş ya da işçi arayanın buluştuğu kahvelere, işçi kiraathanelerine ya da esnaf-zanaatkar kahvelerine rastlanır. Buralar, mesleki referanslara sahip insanların birlik-telik/beraberlik kurma isteklerine olduğu kadar, iş ve işçi bulma temelli haberleşme ihtiyacına da hizmet eder. Bu tür kahveler, aynı zamanda, enformel iktisadi ilişkilere dayalı, kent içi iletişimin önemli duraklarını oluşturur. İş yeri olmayanlar (inşaat işçileri, işportacılar, tamirciler vs.) bu kahvelerde buluşur, biraraya gelir (bkz. Kıray, 1998b:134). Buralar kimi kentlerde adeta iş ve işçi pazarını andırır. Kimi marjinal iş kolları, hatta değişik ilgi, referans ve hobilere sahip olanlar da belli kahveleri mesken tutar. Örneğin, horoz dövüş-türenler, güvercin tutkunları, at yarışları oynayanlar, okçuluk, avcılık ve akvaryum balıklarıyla ilgilenenler buralarda toplanır. Onlar için buralar, haberleşme, buluşma, fikir alışverişinde bulunma, ortak faaliyet içine girme, dayanışma, yardımlaşma, ahbablık, ortaklık vb. ilişkiler kurma anlamı taşır. Bu durum, aslında, örgütlenmemiş toplumun, mekanı kendi bağlamı içinde işlevsel kılma çabası olarak da görülebilir. İleri düzeyde kentleşmiş sosyal yapılarda, bu tür fonksiyonların örgütlü yapılarda gerçekleştiği, kafe ya da kahvehanelerin kendilerini daha münhasır işlevlerle sınırladığı bilinir.

Şenyapılı (1977:93), yeni kentlilerin kent hayatına tutunma çabalarına kahvehanelerin önemli katkı sağladığını belirtir. Ona göre, yeni kentliler, "kırsal çevredeki geleneksel kurum ve mekanizmaların geçerliliğini yitirdiği kentsel çevrede, önce bu tampon mekanizmalar yardımıyla yeni çevre koşullarına uyum sağlamaya çalışırlar. Kahvehane bir boş zaman değerlendirme yeri olarak bilinmekle birlikte, işin ve işçinin sağlandığı-öteki deyişle, iş arayanın 'işveren' ile, işgücü arayanın 'işçi' ile ilişki kurduğu ya da kentsel yaşantıya ilişkin 'özellikler' in değerlendirildiği, 'fırsatlar' ın haber alındığı bir tür bilgi değiş tokuşu yapılan, sağlıklı bir kentsel yapıda bulunacak kurumların ya da örgütlenmenin yerine geçen, boşluğunu dolduran bir tampon mekanizma görevini yüklenmiştir."

Burçak Evren (1996) de, İstanbul Kahvehaneleri'nin benzer bir fonksiyon gördüğü, zira, bu kahvehanelerin çoklukla, belli iş, uğraş, zanaat vb. iktisadi ortak paydalar özelinde ay-

rımlaştığı ve müdavimlerine aradıkları sosyal desteği sunabildiklerini belirtir. Genellikle işsizlerin, işçi arayanların, esnafların, sanatkârların, inşaat işçilerinin, kalıp ustalarının vs. müdavimi oldukları kahveler bu türdendir. Belli meslek ya da uğraşı grubuna açık ya da o şekilde ün salmış kahveler, aynı zamanda, kökene dayalı ilişki ağlarına da yaslanırlar.

Dolayısıyla kentleşme sürecinde kahvehanelerin yeni kentliler için ekstra işlevler gördüğü; onları kente ve kentli yapılara aşına kıldığı, kentin iktisadi ve sosyal süreçlerine katılmaya çağırdığı, kenti sosyal bir mekan üzerinden yaşamaya/algılamaya imkan sağladığı söylenebilir. Özellikle kökene dayalı kahveler, göçmen grupların arzuladığı aracı ilişki dizgeleri üretirek, yeni kentlileri kente bütünlerler. Böylelikle, türlü sorunlarla yüklü göçmen gruplar, hemşehricilik ve patronajlık ilişkileri üzerinden, “yere” ve “gruba” bağlı aidiyetler kurarlar.

5. HEMŞEHRİLİK İLİŞKİLERİ VE KAHVEHANELER

Hemşehricilik ilişkileri, Türkiye kentleşmesinin belki de en göze batan ayırıcı yanını oluşturur. Özellikle büyük şehirlerin yoğun göçten dolayı kendi içlerinde farklı toplumsallık ünitelerine (bölgesel, dini, etnik, kırsal aidiyet matrisleri) geniş bir alan açtığı bilinir. Kentlerde, farklı toplumsal kökenden gelenler, birbirleriyle hemşehricilik teması etrafında biraraya gelir, bu yolla, yardımlaşma ve dayanışma içerisine girerek kentin kozmopolit yapısı içinde yer edinmeye/tutunmaya çalışırlar.

Hemşehricilik ilişkileri, kente gelenlerin bir iş ve barınak bulmalarına destek olduğu gibi, aynı zamanda göç etmiş nüfusun kendisini şehirliden ve göç ettiği köyden ayırmasına yarayan bir kimlik, şehre uyum için bir araç ve güven sağlayıcı bir mekanizma olarak da görülür (Ayata, 1991: 99). Böylelikle, hemşehricilik, kent yaşamı içinde kaybolan bir kimlik olmaktan çok, kentsel yaşamda ötekilerle ilişkiler arttıkça gelişen ve korunan bir ilişki biçimidir. Bu ilişki, gelenekselliği taşımakla birlikte, modernliğe de açıklık gösterir. Bu ilişkide esas olarak iradi bir aidiyet fikri, insani tercih ve tedrici olarak geleneksel anlayıştan uzaklaşma göze çarpar.

Kentteki yerleşim yerlerinin, mekanların, iş kollarının bir kısmı kökene dayalı ayrılaşmıştır. Özellikle, gecekondü bölgelerinin ve belli iş/uğraş türlerinin kökene dayalı ilişkilere yaslandıkları bilinir. Hemşehricilik, kent ortamında farklı ilişki dizgeleri etrafında kendisini üretir ve aynı kategoriyi paylaşanlar için yakınlaştırıcı bir fonksiyon görür. Nitekim, hemşehricilik konsepti, birliktelik kurma, ortak iş yapma, yardımlaşma, dayanışma içinde olma vs. gibi enformel destek ağları vasıtasıyla kente adapte olmaya destek verir.

Hemşehricilik ilişkilerinin kentte formel ve enformel mekanları vardır. Hemşehriciliğin formel mekanları derneklerdir. Buralarda, bir ya da birkaç hemşehri grubunun temsil edildiği görülür. Bu dernekler, çoğu zaman yeni kentli göçmen gruplar için bir tür dayanışma örgütleridir. Hemşehricilik dayanışmasının kentteki enformel mekanları ise kahvelerdir. Hemşehri sayısının belli bir ağırlığa ulaştığı mahallelerin hemen hepsinde mutlaka hemşehri kahveleri bulunur. Bu kahveler, enformel haberleşme ve dayanışma ilişkilerinin önemli erkek mekanlarıdır. Aynı zamanda hemşehri nüfusun iş dışı zamanları için de bir araya gelmenin aracı kurumları arasındadırlar (Tekşen, 2003:132).

Hemşehri ilişkilerinin enformel düzlemde gerçekleştiği bu kahvelere, göç alan, yeni kentlilere bünyelerinde yer veren tüm kentlerde rastlamak mümkündür. İstanbul, Ankara, İz-

mir, Bursa, Adana, Mersin ve Diyarbakır gibi aşırı göç alan illerdeki kahveler, yoğun göçmen grupların uğrak yeri, buluşma adresleri durumundadır. Özalğan'ın ifadesine göre, Ankara'daki kahvehanelerin büyük bir kısmı, hemşehrilik ilişki ağlarına geniş bir yer verirler. Her bölgeden, ilden ve de kırsal kesimden insanlar, hatta etnik/dini aidiyetlerini öne çıkartanlar, kendi kahvehane muhitlerini oluştururlar. Bu kahvehaneler, çoğu kez, müdavimlerinin toplumsal kökenini çağrıştıracak isimlerle de anılır. Ankara'daki hemşehri ağ örgütünün yansıdığı bu kahvehanelere örnek olarak; Boyabat kıraathanesi, Çorum kahvehanesi, Diyarbakır Kıraathanesi, Doğu Kıraathanesi, Erzurum Kıraathanesi, Güzel İzmir Nargile Salonu, Harput Kıraathanesi, Hatay Kıraathanesi, Hemşin Kıraathanesi, Isparta Kahvesi, Kars Kıraathanesi, Seyhan Kıraathanesi, Şark Kıraathanesi, Şen Erzurum Çay Evi, Tokat Kıraathanesi vs. verilebilir (bkz. Özalğan, 1984:126).

Hemşehri ağ ilişkilerine yaslanan bu kahveler, dayanışmacı bağları güçlendirdiği gibi, kent hayatına uyum ve kentliliğe yumuşak geçiş yapmaya da yardımcı olurlar. Özellikle gecekondu muhitlerindeki kahvehaneler, aynı zamanda yeni kentlilerin hemşehri olma bilinci edindikleri yerlerdir (diğerleri, dernekler, vakıflar, camiler vs.). Büyük ölçüde belli köy, kasaba ya da kentten gelenlere hitap eden ve gelinen yöreyle iletişimi canlı tutan bu mekanlar, hemşehrilik bağlarının üretilmesi ve sürdürülmesinde merkezi bir rol oynarlar.

Erder (1996: 248) de, Ümraniye gecekondu bölgesinde yaptığı bir araştırmada, kahvehanelerin, hemşehriliğe dayalı geniş bir ilişki şebekesine ev sahipliği yaptıklarını, kent koşullarına adapte olmada ve kentteki güçlüklerle direnmede, bir tür destek mekanizma işlevi gördüğüne temas etmektedir. Erder'in araştırmasında, farklılaşmış hemşehri gruplarının bulunduğu gecekondu mahallelerinde, her hemşehri grubuna ait kahveler olduğu tespit edilmiştir. Bu kahveler, hemşehri grubuna dahil erkeklerin gündelik olarak buluştukları, kendi gruplarıyla ve özellikle de mahalleyle ilgili sorunları konuşup tartıştıkları, haber alışverişinde buldukları yerlerdir. Bu kahvelerin müdavimleri arasında, hemşehri gruplarının ileri gelenlerini ve yerel enformel liderleri bulmak mümkündür.

Yine Erder, buradaki kahvehanelerin büyük bir kısmının, mesleki dayanışma faaliyetlerine ev sahipliği yaptığını belirtir. Hemşehri grupları, getirdikleri beceri ve hüneler ile buradaki dayanışma sonunda uygun meslek/iş kollarında çalışmaya başlarlar. Örneğin, Bolu'lu ahçıların, Şile'li parkecilerin ve Ordu'lu plastikçilerin ilişkileri bu türdendir. Ev dışında süren, hanenin yetişkin erkeklerinin katıldığı, kent düzeyinde daha geniş hemşehri grubunu kapsayan ilişkiler de vardır ve bunlarda kendisini daha çok mesleki dayanışma ilişkisi şeklinde gösterir. Kimi kahveler, bu tür meslek grubu üyelerinin buluştukları, bir araya geldikleri yerlerdir. Bu kahveler, kentin değişik yerlerinde oturan, ancak çalışan hemşehrilerin ulaşabilecekleri daha merkezi kahvelerdir (1996: 248-249).

Kurtoğlu'nun Keçiören'de yaptığı bir araştırmada da, kent göçmenlerinin hemşehrilik teması etrafında bir araya geldikleri kurumlar arasında kahvehaneler önemli bir yer tutar. Hemşehri ağ ilişkilerinin dernek veya vakıf gibi daha örgütlü yapılardan sonra dolaşımda olduğu yer, kahvelerdir. Buralar, müdavimleri için adeta gününbirlik uğranılan, rutin hale gelen uğrak yerleridir. Bir müdavimin ifadesiyle, "herkes sabah işe gider, işten dönmüş herkes önce kahvehaneye gelir, orada buluşuruz. Gün batıp akşam yemeğini yedikten sonra yine beraberiz." Kurtoğlu'na göre, kahvehaneler, hemşehrilerin toplandığı yerler arasında ilişkilerin en kendiliğinden yürüdüğü ve en az dışlayıcı olanıdır. Bu açıdan kahvehanelerin önemi "çok yönlü ve katmanlı" dır. Yine, hemşehri kahveleri, hemşehri grupların örgütlenmesinde, lider ya da lider kadrosunun belirlenmesinde de karargah işlevi görür. Ki-

mi kahvehaneler, hemşehrilerin toplandığı tek kamusal mekan durumundadır. Buralar aynı zamanda, siyasiler için hemşehrileri ile temas kurdukları, destek aldıkları, parti propagandaları için kullandıkları yerlerdir (2004:198-202).

Kentlerdeki hemşehri gruplarının kent kültürüyle açıklık derecesi, kendi aralarında tesis ettikleri iletişim biçimleri ve mekanla kurdukları ilişkiye de bağlıdır. Dilek Çiftçi Yeşiltuna'nın İzmir'de hemşehri dernekleri üzerinde yaptığı bir araştırmada, farklı yöreden gelenlerin kentte değişik iletişim biçimleri geliştirdikleri ve farklı mekanları kullandıkları ortaya çıkmıştır. Örneğin, Diyarbakır'lılar ve Kars'lılar, daha çok kahvehanelerde bir araya gelmekte ve buralar, onlar için çok önemli bir iletişim mekanlarıdır. Bu yolla, sürekli birbirlerinin durumlarından ve gelen yerleşim yerinden haberdar olurlar, yüzyüze/sami mi iletişim izleği geliştirirler. Buna karşın, İzmir'deki Zonguldaklı'lar ve Konyalı'lar, daha çok kahvehane dışında biraraya gelmekte, hemşehri derneklerine katılmakta, özellikle de telefonla haberleşme, dernek gazetesi/dergisi, yerel televizyonlar vb. iletişim yollarını kullanarak hemşehrilik ilişkilerini canlı tutmaktadırlar (Yeşiltuna, 1997: 447).

Öz itibarıyla hemşehri kahveleri, belli yörelerden gelen hemşehrileri ağırlayan, yöresel/bölgesel bağları kent ortamında üreten/canlı tutan, dolayısıyla gelen yöre ile ilişkiyi sağlayıcı bir fonksiyon görürler. Bundan başka, bu yerler yurt özlemi, hasret, gurbet vb. yabancılaşma psikolojisine ilişkin temalar karşısında, yörelerinin adını alarak, kent ortamında yabancılaşma duygusunun basıncını azaltmaya çalışırlar. Bu kahveler, hemşehri kümeleşmeleri ya da getto cemaatleri olarak da anılırlar.

6. PATRONAJ İLİŞKİLERİ VE KAHVEHANELER

Patronaj ilişkileri, genelde kayırmacılık ve korumacılık türü ilişkilerle karakterize olan, patronun koruma/kayırmasına karşılık client'in sadakat ve genel destek sağladığı dengesiz mübadele düzeninin adıdır. Bu tür ilişkiler genelde, devletin koruma ve güvence sağlamadığı toplumlarda yaygındır (Roniger, 1994:10).

Patronaj ilişkileri, yüz yüze olarak sürdürülen enformel ilişki biçimleridir ve bu tür ilişkilerin sürdürülmesinde farklı mekanlar, özellikle hemşehri dernekleri ve kahvehaneler önemli işleve sahiptir. Kırsal yaşamdaki patronaj ilişkileri köy kahvesinde sürerken², kentte göçle birlikte bu ilişkiler özellikle erkek nüfusun biraraya gelip etkileştikleri yeni kentli kahvelerde sürdürülür. Bu anlamda, kent kahveleri, küçük cemaate ilişkin sorunların konuşulduğu, önemli kararların alındığı ve kişilerin belli bir doğrultuda yönlendirilmelerinin sağlandığı mekanlardır (Kıray, 1982: 286).

Kıray'a (1995:64) göre, kırdan kente göçle birlikte köydeki ağalık patronajı yani himayeci ilişkiler, kentte aile/akraba içi yardımlaşma ve hemşehri himayeciliği, dayanışması şeklin-

² Martin J.Gannon'un "Understanding Global Cultures" adlı eserinde yer verdiği gibi Türk köy kahveleri, patronaj ilişkileri açısından oldukça fonksiyonel bir durumdur. Ona göre, küçük köylerdeki kahvehaneler, köy kararlarının alınmasında önemli rol oynar. Bir meselenin ilk tartışılması bu kahvelerde gerçekleşir. Türk sosyal yardımlaşmasına ad olan imcece, yeni bir ev inşa etme, düştün olana yardım etme, ortak iş yapma faaliyetleri vs. hepsi kahvelerde karara bağlanır. Her tür sorun, kahvehane ortamındaki fikir alış verişleri ve tartışmalar yoluyla çözüme kavuşturulur. Küçük Türk kasabalarındaki belediye başkanlarının ikinci adresleri kahvehanelerdir. Kahvehaneler, onların resmi olmayan ofisleri gibidir. Buralarda yazılı kahvehane bültenleri bulmak güçtür, ancak hükümet duyurularını, kamuya duyurulması gereken bir su projesini vs. buralarda sözlü olarak dile getirmek yaygındır. Buralar sıklıkla iletişimin gerçekleştiği, çoğu zaman da politik tartışmalar ve dedikoduların cereyan ettiği birer enformasyon merkezi gibidir. Kahvehane müdavimi olmak, tartışılan mevzuya ilgisiz olmayı gerektirir (Gannon, 2001: 103).

de devam eder. Bu ilişkiler, farklı bağlamlarda kendisini gösterir; örneğin, siyasi patronajın yanı sıra dini gruplar da bir tür patronaj sistemi yoluyla kırdan gelenleri himaye ederler. Türkiye'nin kentleşme süreci ile birlikte, cemaatçi ögeler kaybolmak yerine, varlıklarını değişik şekillerde yeniden üretirler

Gecekondu bölgelerinde, farklı hemşehri grupları arasındaki ilişkiler, çoğunlukla, patronaj ilişkileri temelinde oluşur. Buralarda hemşehri grupları arasındaki ilişki, daha çok borç verme, düğün, cenaze gibi vakalarda yardımlaşma, ortak iş yapma vb. şeklindedir (bkz. Ayata, 1991:92-93). Bu tür, hemşehrilik/patronajlık ilişkileri, yeni kentlinin kent ortamında aradığı tutunmacı desteği bulmasına yardımcı olur.

Bu açıdan gecekondu bölgelerindeki kahveler, enformel sosyal dayanışma ya da patronaj ilişkilerine yüksek oranda yanıt verirler Heper (1983:67). Kentleşme sürecinde kahvehaneleri, yeni kentli hemşehri gruplarının biçimsel örgütlerin bürokratik kurallarına karşı gösterdikleri çekingenliği yansıtan, bu örgütlerin karşılama gereken ihtiyaçları daha tabii koşullarda sağlayan ve de birincil ilişkilerin yetersizliğini açığa vuran "bütünleştirici kurumlar" olarak görülür. Kıray (1998a:126) da, göçmen grupların, borç alma, resmi evrak doldurma/takip etme, danışmanlık, akıl danışma vb. patronaja dayalı her türlü enformel ilişkilerin kahvelerde gerçekleştiğini belirtir. Bu kahvelerde, yaş, meslek, geçim kaynağı, grup önderliği vs. gibi patronaj ilişkisine dayalı gruplaşmalar görülür. Yine patron, ağa, nüfuzlu kişi, yaşlı biri vb. himaye erkine sahip olanlar etrafında bir yığılma da göze çarpar. Kültüre özgü bu kahvehane yaşantısında, patronaj ilişkilerinin büyük ağırlığı vardır.

Kurdoğlu'nun (1994:369) İstanbul'daki hemşehrilik dernekleri üzerinde yaptığı bir araştırmada da, kırsal background'a sahip kahvehanelerin patronaj ilişkilerine açıklık gösterdiği görülmüştür. Ona göre, kahvehaneler, "kente göç etmiş erkek nüfusun çok işlevli olarak kullandığı, aralarındaki sınıfsal, mesleki farklılaşmanın eriyerek hemşehri ilişkilerinin devamlılığını sağlamak için iletişim kurdukları, patronaj ilişkileri geliştirdikleri ve bir anlamda hemşehri derneklerinin biçimsel temelini oluşturarak kurulmasına kaynaklık" ettikleri kurumlardır.

Yine, Kurtoğlu (2004:197-202)'nin, Ankara'da Keçiören'de yaptığı bir araştırmada, kimi göçmen grupların kentte bir araya gelebilecekleri örgütlü cemaatlerinin (dernek, vakıf gibi) olmamasının, kahvehaneleri bu grupların buluşma/görüşme ya da dayanışma üssü haline getirdiğine değinilmektedir. Dernekleri olan göçmen gruplar da kahvehanelerin anonim havasına daha çok kendilerini kaptırmaktadırlar. Kimi kahvehaneler de, köy, ilçe dernekleri türünden örgütlerin tamamlayıcısı ve de uzantısı durumundadır. Hemşehri derneklerindeki patronaj ağları, bu kahvelerde de dolaşımdadır. Siyasi himayecilik (patronaj) ya da siyasetçilerle seçmenler arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşim de farklı şekillerde bu kahvehanelerde cereyan eder. Bu mekanlar, siyasiler için, temsil ettikleri seçmen kitlelerle yüz yüze temas kurdukları ve propaganda faaliyetleri yürüttükleri yerlerdir. Siyasiler buralarda seçim dönemlerinde sık sık "kahvehane toplantıları" yapar, temsil ettiklerine inandıkları hemşehrileriyle karşılıklı ilişki kurarak bir tür "toplantısal ideoloji" çerçevesinde cemaat örgütlenmeleri tesis ederler.

Wedel'in İstanbul gecekondu üzerine yaptığı bir araştırmada da, kahvehanelerin gecekondu bölgelerinin yaygın/işlek mekanları oldukları ve özellikle siyasi patronaj ilişkileri açısından da fonksiyon gördüklerine dikkat çekilmektedir. Wedel, gecekonduardaki cinsiyetçi ayrışmanın politik izini sürdüğünden, gecekondu kahvelerinin genelde "erkek mekan" özelliklerini öne çıkartmakta ve buraların kadınlara kapalı tutulduğuna işaret etmek-

tedir. Cinsiyete dayalı sınırlamaları mekanda maddileştiren bu olgunun nadiren aşıldığı durumlardan biri, seçim dönemlerindeki parti toplantıdır. Bu vesileyle kadınların kimi kahvehanelere girdiği, ancak bu durumun erkeklerce pek de hoş karşılanmadığı görülmüştür. Çünkü kadınların, “erkek meclisleri” olarak görülen bu yerlerde, “şaşkın”, “ayırıcı” hatta “saldırgan” tavırlarla karşılaştıkları olmuştur. Erkekler, kadınların kendi kamusal mekanlarına girmelerini erkek otoritesine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Ayrımsımlı ve ayrıcalıklı bu mekana kadınların girmesini bir tür haddi aşma olarak görmektedirler. Kadınların kahveye gidememesi, aslında büyük ölçüde ahlaki sınırlamalardan kaynaklanmakta, zira, kadınların kahveye gitmesi çoğunlukla, “ayıp” olarak nitelendirilmektedir (Bkz.Wedel, 2001: 142-143). Bu anlayışlar, sonuçta mekanların, birlikteliklerin, kamusal alanın vs. parsellenmesini, tanzim edilmesini getirmektedir.

7. KENTLE BÜTÜNLEŞME VE KAHVEHANELER

Kent kahvehaneleri, yeni kentlilerin kent hayatına uyum sağlamalarına, kentle bütünleşmelerine ve kentli tavırlar sergilemelerine önemli katkı sağlar. Her ne kadar, yeni kentliler için kente uyum eskiden olduğu gibi şok tesirler içermiyorsa da, kent mekanlarını kullanmak, kente uyum ya da kentli olma yolunda önemli bir adımdır. Bugün kent ile kır arasındaki mesafe fizik ortam ve iş/güç dışında giderek azalmıştır. İletişim araçları ve ulaşım faaliyetlerindeki artış kentli tutum ve tavırlara aşinalık getirmiş, eskiden olduğu gibi, yeni kentlinin kent ortamında ileri uyum sorunları yaşamasının ivmesi azalmıştır. Ancak, kentin farklı, devingen, hızlı, ayrıksı, yabancı ortamı, özellikle, hem ekonomik hem de sosyal anlamda kente tutunma ihtiyacı hisseden yeni kentliler açısından bir adaptasyon sorunu olmaya devam eder. Bu bağlamda, aracı kurumlar ve ilişki dizgeleri yeni kentliye gereksindiği tutunmacı desteği vermede büyük iş görürler.

Kentle bütünleşme, esasta, iktisadi olduğu kadar sosyal ve kültürel etkenlere de bağlıdır. Yeni kentliler için, kentin sosyal ilişkiler dairesi içinde yer almak ya da kenti “mekan” üzerinden yaşamak/algılamak büyük önem taşır. Yer/mekan imgesi, gerçekte, aidiyet ve toplumsal kimlik arayışlarına yanıt verir. Oturulan muhit, sokak, çarşı, pazar, cami, dernek vs. kenti sahiplenme, ona adapte olmanın aracı bir ünitesi durumundadır. Kent göçmenlerinin yoğun olarak takıldıkları kahvehaneler, aynı zamanda, yeni kentliyi, kente entegre etme noktasında gizil işlevler görür. Kahvehanelerde, kentli insanlarla karşılaşmak, iş/güç, sosyal alışveriş, kültürel gösterge/işaretler, dışsallığa tanıklık vs., yeni kentliyi kentli atraksiyonlar göstermeye iter. Kentli yüzler, mekanlar, ilişkiler vs. kente bütünlük duygusunu artırır.

Kentlerin yoğun nüfus, karmaşık, heterojen, çıkara dayalı, ikincil ilişki evreninde yeni kentlilerin karşılaştığı önemli sorun kente uyumdur. Kente gelen birey, gerçekte, alışkanlıklarıyla, damak zevkiyle, beğeni düzeyiyle, hayata ve insana bakışıyla, önyargılarıyla gelir. Büyük kentin değer skalası ile yeni kentlinin değer örgüsü çoğu zaman çelişir. Bireyin, kırsal ortamın görece statik, duygu yoğun, birincil ilişki evreninden çıkara dayalı, rasyonel hareketi önceleyen, gayri şahsi ilişkileri dayatan evrenine geçişte bocalaması kaçınılmazdır. Bu ortamda kişi, güvenlik, yardımlaşma ve korunma sisteminden de yoksundur. Zira, kırsal kesimin dayanışmacı kültürü kentte yoktur. Bu ortam, kırsal kültürlemlenmeyle örülü kır insanı için yoğun çatışmalara, kopuşlara zemin hazırlar.

Bu süreçte, kişiyi az da olsa kendine getiren; yabancılik duyduğu, uyum güçlükleri çektiği, algılamakta zorlandığı kentte yitip gitmemesi yolunda ona soluk aldırıcı grup/dernek ya da kırsal arkaplana dayanan mekanlar büyük önem taşır. Kurtoğlu (2004:198)'nun da ifade ettiği gibi, büyük şehirlerde kent göçmenleri çoklukla, hemşehri dernekleri çatısı altında biraraya gelir, dayanışmacı ilişki ağları kurarlar. Bu ilişki ağları onların, kente tutunmaları ve kentle bütünleşmelerine pozitif destek verir. Ancak, kimi göçmen grupların hemşehri dernekleri ya da vakıfları yoktur. Ne var ki, bu göçmen cemaatlerin hemşehrilik derneklerinin olmaması, kamusal alanda yer alan örgütlenmiş etkileşim kanallarından yoksun oldukları anlamına gelmez. Bu boşluğu, kentteki kahveler özellikle de kökene dayalı hemşehri kahveleri doldurur. Bu kahveler, hemşehri ilişki ağlarının üretilmesi ve sürdürülmesinde hayati rol oynar. Mahallelerin sokak aralarında, cadde üzerlerinde bulunan bu kahveler civardaki erkek nüfusun boş zamanlarını geçirdikleri veya buluştukları yer olmanın ötesinde, kent ortamında tutunmacı ilişkilere, uyumcu reflekslere, bütünleşik ilişki ağlarına mekan olurlar.

Atalay (1983:103) Kırıkkale'de, endüstrileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan göç ve kentleşme sorununu incelediği araştırmasında, yeni kentlilerin, kente "hemşehri kahveleri" vasıtasıyla eklemelenmeye çalıştıklarını belirtir. Yeni kentlilerin kendilerini kent ortamında var kılma stratejileri arasında, kentsel koşullara karşı dayanışmacı ağ ilişkileri geliştirebildikleri hemşehri kahvelerinin büyük yeri vardır. Kırıkkale'de, nüfusun çok renklilik göstermesi, özellikle kırsal kökenli nüfusun, daha çok hemşehri kahvelerinde bir araya gelmeleri, ortak etkinliklere katılmaları, kentsel yaşamın zorlukları karşısında birbirlerine destek çıkmaları, bu kahvelerin, kentle bütünleşmede merkezi bir rol oynadığını gösterir. Bu kahveler, yeni kentlilerin, ev dışında kendilerini ifade ettikleri neredeyse tek mekandır.

Buralarda yeni kentli, ortak dili konuştuğu, aşağı yukarı benzer koşulları paylaştığı insanlarla yalnızlığını giderir, kendisi dışında aynı kaderi yaşayan insanları farketmenin psikolojik rahatlığını hisseder, ortak bir bilinç zemini keşfeder, ortak duyarlılıklar geliştirir. Kentin "kıyırcı", "yokedici" projeksiyonlarına karşı bu yolla bir mevzi kazanır. Bu moral takviye kişiyi, kentin ve kent hayatının soğuk, rasyonel, ikincil tabiatına karşı biraz daha korunaklı kılar. Bu durum, yeni kentliyi, bir yandan ortak/kolektif bir zeminde buluşmanın verdiği güvenli bir limana kavuştururken öte yandan dışarıdan gelecek müdahalelere karşı dayanışmacı/cemaatçi tepki geliştirmesine imkan sağlar.

8. KENT KAHVEHANELERİ VE MEKANA DAYALI KİMLİKLER

Kahvehaneler, kente entegrasyonu sağlamada bir tür "aracı" kurum vazifesi görmekle birlikte, kentin hakim standartlarından uzaklaşma, kendine özgü kültürel iklim vücuda getirme potansiyeli de taşırlar. Özellikle homojen ve büyük ölçüde kırsal arkaplana sahip kahveler, ne kentli ne kırsal nitelik taşıyan, tipik kahvehane kültürünü ele veren melez kültürel desenler ve kişilik bileşenlerinin kök salmasına imkan tanır.

Gecekondu kahvehaneleri, hemşehri gruplarına açıklık gösterdiklerinden, yöresel/bölgesel kültür ve kimlik kalıplarının dolaşımına sahne olurlar. Özellikle, yeni kentli gruplara hitap eden kahveler, yeni ve melez kimliklerin filizlenmesi için elverişli ortama sahiptir. Kent dokusu içinde bir tür alt kültür grubu olarak da görülebilen bu kahveler, kendi içinde farklı kültürel temsillere ve benlik inşasına açıklık gösterirler.

Hemşehri kahveleri esasta, kentlin diğer kesimlerinde dolaşımında olmayan yöresel dil ve kimlik alışmalarını kullanma, üretme ve canlı tutmaya imkan tanır. Bundan dolayıdır ki, ortak ilgi ve yaşama desenlerine sahip olanlar bu yerlerde karşılıklı ilişki ağı oluşturmak suretiyle bir kendilik alanı tesis eder. Kırsal ya da yöresel dil, adeta kentlin ayrıksı, yabancı, yeni gelenleri yutan, kendisine benzeten hakim kültürü karşısında bir direnme, var olma, kendi olma refleksi olarak öne çıkar. Yeni kentli söz konusu mekanda, kendiliğini ikame etmenin coşkusunu yaşar, buraya bağlılığı böylelikle, varoluşsal bir boyut kazanır.

Özellikle yeni kentli gruplara hitap eden kahvehaneler, kırsal öğelerin, değer sistemlerinin, doğal/saf karakter yapılarının, içtenlikli/samimi ilişkilerin dolaşımına sahne olur. Yeni kentliler bu kahvelerde, yeni yüzler ve tavırlarla karşılaşır, yeniden sosyalize olurlar. Farklı iş/ulaş türleri ve değişik boş vakit değerlendirme kalıplarına bünyelerinde yer veren bu kahveler, kırsallıkla kentselliğin kesişme noktasında farklı kişilik temsillerine açıklık gösterirler. Bu temsilleri aslında, kimlik/özdeşlik temelinde yeni/tipik figürler olarak görmek mümkündür. Kent ortamında, kırsallıkla kentselliğin harmanlanarak yeni alışmalar vücuda getirdiği noktada, kimlik temsilleri dışında, yeni sosyal kümeleşmeler, yerel/mahalli alt kültür grupları ve de kahvehane cemaatleri ortaya çıkar. Bu ortamlar, kırsal kültürün yeniden üretim süreçlerine, kentli/köylü melez kişilik/kimlik temsillerine açıklık gösterirler.

Farklı alt kültür katmanlarından gelenler, kentlerdeki bu anonim/kamusal ortamlarda ortak bir dil ve duruş geliştirme imkanı bulur, yeni kültür bileşimleri icat ederler. Yeni kentliler kent soylulardan kentli tavırlar, tutum ve davranış modelleri, kent soylular da kır ya da köyün saf, tabii, dolayumsuz insan suretlerinden bazen ironi bazen de ibretlik dersler çıkarırlar. Bu durum, zaman içinde, eklektik bir kültür, melez kişilikler, kır/kent karışımı yaşam biçimleri, alışkanlıklar ve davranış biçimleri ortaya çıkartır. Bu arada, zemini kahvehaneler olan yeni insan tipleri, arabesk tavırlar ve yaşama kalıpları kök salar. Kırsal kökene dayalı kahvelerde, tuhaf karakterlere, kentliliği kırsal kalıplarda deneyimleme örneklerine sıkça rastlanır. Kentlilerin, çoğu zaman aşağılamak ve küçümsemek amacıyla kullandıkları, “kıro”, “maço”, “maganda”, “hanzo” ve “zonta” gibi tabirlerin ortaya çıktığı mekanlar da, genelde, kentlerin gedikli mekanları olan kahvehane ve meyhane türü yerlerdir. Bu ara formlar, çoğu zaman kentlilerin küçümsedikleri, dudak büktükleri ya da aşağıladıkları tipler olarak karikatürlerde ya da mizah dergilerinde çokça işlenir.

Ayşe Öncü de, karikatürlerden hareketle izini sürmeye çalıştığı bu karakterlerin, kırsal/kentsel bir karışım olduğuna temas eder. Ona göre, kentleşme sürecinde kente yönelen geleneksel kültürün kent kültürüyle harmanlanması sonucunda bir takım ara kişilik prototipleri kök salar. İstanbul’un kültürel haritası üzerinde yeni kentlilerin kentsel kültürle keştiği noktada, bir takım melez figürler, özellikle de, “maganda” olarak nitelendirilen ara tipler belirir. Megapolleşen İstanbul’da varoşlara taşınan geleneksel kültürle birlikte, kentli ve köylü karakterlerin amorf bir karışımı olarak beliren “maganda”lık, kendisini çoğu kez, kentlilerin karikatürize ederek, cinsel ve aykırı yönlerini öne çıkartarak tanımlamaya çalıştıkları bir tip olarak, giderek kentteki kurala gelmez tipleri nitelemede kullanılan yaygın bir tabir halini almıştır (bkz.Öncü, 2003:195; Bali, 2002:321-323).

Bu ara tiplerin ortaya çıkmasında, kahvehane, meyhane vb. mekanlardaki, resmiyetten ve biçimsellikten uzak anonim kolektivitinin büyük rolü vardır. Buralardaki özgürlükçü hava, doğal olarak, çeşitliliğe, farklı temsillere, grupsal jargona ve mekansal ifade modlarına izin verir. Bu yüzden, “tuhaf”, “aykırı”, “mizahi”, “kurala gelmez”, “başına buyruk” ki-

şilikler bu mekanlarda daha fazla gözüktür. Bu tipler, kırsal/kentsel karışımlar olup yerleşik/kurulu karakter özelliği göstermezler. Dikkatli bir gözlemci buralarda, söz konusu prototiplere uyan örneklerle sıkça karşılaşır. Bu mekanların, müdavimleri için sınırlayıcı olmaları, kırsal kültüre açık olmaları, değişik kültürel biçimlere yer vermeleri, doğal olarak, özgün kişilikler, aykırı/extrem kimlikler ya da ara kişiliklerin belirmesini kolaylaştırır. Dolayısıyla, mekânın kültürel dokusu, yöresel/bölgesel dil ve karakter inşasına yatkın doğası, mekana dayalı kimlik konfigürasyonlarını doğrudan besler.

9. KENTTEN İZOLASYON VE HEMŞEHRİ KAHVELERİ

Kentte hemşehri ilişkilerini en fazla üreten kurumların başında yer alan kahvehaneler, aynı zamanda, kentten kopuşun da adresleri durumundadırlar. Yeni kentliler için kente uyum ve bütünleşiklik kurmaya aracılık ettikleri gibi, kentten izolasyona da ivme kazandırlar. Kent merkezindeki işlek kahvehaneler hariç, özellikle gecekondü bölgelerindekilerin, çoklukla, aynı ya da komşu kırsal kesimden gelenlerin uğrak yeri olması, buraların kırsallığı yeniden üretmelerine, kendi içine kapanık, bir tür getto havası oluşturmalarına yol açmaktadır.

Öncü'ye göre (1991:44), kentlerde hemşehrilik ilişkileri güçlenmekte, hatta "hemşehri cemaatleri" inşa potansiyeli yüksek ilişki ağları hakim hale gelmektedir. Bu ilişki ağları/mekanları, kentle bütünleşme yerine, içe dönük cemaat konseptleri üreterek kente ayrıksı yapıların oluşmasını hızlandırmaktadır.

Genel planda, kırsal/köy sel arka plana yaslanan kahvehaneler, yeni kentliler için, kentle bütünleşmeyi sekteye uğraticı bir özelliğe sahiptirler. Aynı sosyal kökenden gelenler, bu tür yerlerde, sanki büyük bir kentte değillermiş gibi, köylerinde ya da kasabalarındaymış gibi, kıra özgü konuşma, tutum ve tavır sergileme, alışıldık yaşama biçimini sürdürme olanağı bularak, kent değerlerinden uzak bir süreç yaşarlar.

Kırsal arkaplana yaslanan bu kahveler, kapalı yapıları ile kır kültürünün yaşandığı ve üretildiği bir gettoyu andırırlar. Kişiler büyük şehirde, farklılaşmış ilişki bağlarından çok kentte kır/kırsal hayatı yaşıyorlarmış havasındadırlar. Bir bakıma gecekondü kahveleri, gerçekte köyün, taşranın, aşiret ve akraba ilişkilerinin yeniden üretim üssü gibidir. Buralar, aynı köy ya da kasabadan gelen, hemşehrilik bilinciyle bir cemaat oluşturan insanların, kenti kırsal eklemli olarak yeniden kurmalarını sağlar. Bir bakıma yaşanılan hayat, kırsal formlarla bezenmiş, ne kırsallığı ne de kentselliği tam olarak taşımayan, hem mekansal/coğrafi olarak geride bırakılan kırın/köyün moral kaygılarını içeren hem de ileri bir toplumsal mekânın içerdiği farklı ilişki kompozisyonlarından kendini uzak tutamayan melez bir kültürün kök salmasına yol açar. Kırsal birliktelik ve yoğun ilişki atmosferi ile kent sel mekanda yüzleşmek, kenti kırsal kültürün çekim üssü haline getirirken, kent kültürünün kırsal egemen bir kültüre yanaşmasına, özgün yanlarını kaybetmesine yol açar. Özellikle ülkemizde yoğun ve plansız göçle birlikte gelen çarpık-sağlıksız kentleşme, temelde kentlerin kırsallık eklemli dönüşümüne yol açmıştır. Köyün yoğun bir hızla kente taşınması bir coğrafi göç olmanın ötesinde köyün değer ve kurumlarıyla kente akmasına, kentte kendine uygun zemin arayışına yol açmıştır. Bu süreç, kırsal kültürün yoğun baskısı sonucu kenti kırsal alanın uzantısı, yeniden üretim üssü haline getirmiştir.

Hemşehri ilişki ağlarının kahvehanelerde sürdürülmesi, kuşkusuz, yeni kentlilerin kente entegrasyonlarını olumsuz etkiler. Kendi içinde görece homojenite sağlamış gözükten bu yerler, kentten ayrıksı, hatta kente karşıt ilişki dizgeleri üreterek, yeni kentlilerin kente adaptasyonlarını sekteye uğratar. Bu gerçek, kırdan kente göç sürecinde, kent göçmeninin zaman içinde kente alışacağı, iş bulma ile birlikte kentle bütünleşeceği şeklindeki varsayımı da yanlışlar niteliktedir. Zira, son yıllarda yapılan araştırmalar, hemşehrilik ilişkilerinin, kent ortamında erimek yerine pekişen bir görünüm kazandığını göstermektedir (bkz. Öncü, 1991: 44). Yeni kentlilerin hemşehrilik bağları temelinde kentte varoluşlarını ikame etmek istemelerinin, onları kent potasında erimekten çok, daha bir içe kapanmaya sevkettiği, bu bölgelerin bir tür hemşehri gettoları halini aldıkları dikkati çeker (Önen, 1997: 457). Kahvehanelerin bu ilişkilere açıklık göstermeleri, yani, kırsallığı, kentsel bir ortamda üretebilme potansiyelleri, kentleşme kriterleri açısından olumsuzlayıcı bir noktaya işaret eder. Kökene dayalı kahvehaneler, bu çerçevede, kent göçmenlerinin kente entegrasyonu için negatif bir işlev görür, mekanın kapalı yapısı kırsal ilişkilerin yeniden üretilmesine/sürdürülmesine yol açar. Bu açıdan kent kahveleri, yeni kentlilerin kente uyum ve entegrasyonlarını geciktirici, ket vurucu bir işlev görmüş olur.

10. KENTSEL GERİLİM VE KAHVEHANELER

Sema Erder, “Kentsel Gerilim” adlı eserinde, İstanbul’un gecekondulu bölgelerini (özellikle Pendik, Gaziosmanpaşa, Ümraniye vs.) kentsel gerilim sığasının yüksek olduğu yerler olarak niteler. Büyük ölçüde kentsel eşitsizliklerden kaynaklanan bu gerilimler, zaman zaman çatışma boyutuna vararak, kent yaşamını tehdit eder. Bu süreçte, yeni kentliler, kente tutunma, ona entegre olma imkanlarını kaybederek, kentten yakıcı bir kopuşun tarafları haline gelirler. Bu bölgeler, her türlü kuraldışılık, enformel yapılaşmalar, düşük iktisadi ve sosyal standartlar, işsizlik, yoksulluk, dışlanmışlık, etnik ayrımcılık ve kentin yeni yoksulları olarak nitelendirilebileceğimiz sınıf altı yapılara açıklık gösterirler. Kentler, bu yönleriyle, başlı başına gerilim mekanlarıdır (bkz. Erder, 1997). Bu bağlamda, gecekondulu muhitlerdeki kahveler de, kentsel eşitsizliklerin aksettği, buna yönelik söylemin dolaşımında olduğu, protest çıkışların kendisini gösterdiği, kentsel hegamoniye başkaldırı duvarlarının yükseldiği bir kamusal mekan halini alır. Gecekondularda yaşanan keskin eşitsizlikler, yoksulluk/yoksullaşma algısı, umutsuzluk/çaresizlik psikolojisi doğal olarak gecekondulu erkeklerin takıldıkları kahvehane muhitlerinde kendine gündem bulur, buralar hoşnutsuzluğun radikalizmini besler, sosyal hareketlerin basıncını yükseltirler.

Geçtiğimiz yıllarda, özellikle, Gaziosmanpaşa, Pendik, Ümraniye vb. bölgelerde kendisini gösteren protest hareketler de, kentsel eşitsizliğin radikal bir yankılanması olarak okunabilir (bkz. Sarıbay, 1998: 71). Bu bölgelerdeki kahvehaneler, hemşehrilik dernekleri vs. söz konusu eşitsizlik hiyerarşisine duyulan öfkenin taşıdığı, dillendirildiği, örgütlü hareketlere dönüştüğü yerler olarak karşımıza çıkar.

Gecekondulu muhitlerdeki bu kahveler, çoklukla, yaşamı yük gören, kentin savurgularına karşı koyamayan, pes eden, çaresiz, umarsız kişilikler için sığınılan bir liman vazifesi görür. Kentsel hoşnutsuzluklar, gerilim duygular, öfke ve nefret buralarda giderek keskinleşir, grupsal bir protest bağlam oluşur. İnsanlar buralarda, ortak bir isyan, protesto dili ve de karşı koyuş söylemi geliştirirler.

Kahveler, bu bağlamda, toplumsal rahatsızlıkların, huzursuzlukların patladığı, taşıdığı, belli mecalara yöneldiği, “isyan tohumlarının filizlendiği” yerler olurlar. Ortak değer ve güdülere sahip olanların aynı mekanlarda biraraya gelmiş olmaları öfke, kin, nefret ve isyan duygularını yöneltecekleri hedeflere karşı ortak tavır geliştirmelerine ve bunu aksiyona geçirmelerine yol açar. Türkiye koşullarında, kahvehanelerin, terör eylemlerine politik ve ideolojik karargah işlevi gördüğü, bu yüzden de kahvehanelerin sık sık tarandığı, insanların, kahvehanelerin ideolojik ya da politik kimliklerle tanınmasından dolayı hedef tahtası haline geldikleri görülür.

Yine, kentteki bazı kahvehanelerin, hem kent göçmenleri için hem de, işsiz, evsiz, vasıfsız, uyumsuz, dışlanmış, sokakta kalmış vb. kentin yeni yoksulları için birer barınak olma özelliği taşıdığı, bu yönüyle potansiyel tehdit adacıları olarak görüldüğü de bir gerçektir. Zira, esrarkeşler, alkolikler, evsiz/barksızlar çoğunlukla bu tür yerlerin gedikli müdavimleridirler. Bu kesimlere açık yanlarıyla, suç, sapma davranış ve türlü kargaşalıklara yatkınlık taşırlar. Buralar, sıkıntı ve isyan duygularını, sosyal huzursuzlukları ve çatışmacı eğilimleri beslerler. Bu özellikleriyle toplumsal karmaşa ve çatışmacı unsurları bünyelerinde barındıran, sosyal asayiş tehdit eden yerler olarak da görülürler.

11. SONUÇ

Türkiye, hızlı bir kentleşme sürecinden geçmektedir. Bu süreç, beraberinde yeni sorunlar ve yeni ilişki ağları ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunların en önemlilerinden biri de, yeni kentlilerin kente uyum veya entegrasyonlarıdır. Bu noktada, yeni kentlileri kente bütünleyen mekanlar büyük önem taşır.

Bu mekanlar arasında kahvehaneler önemli bir yere sahiptir. Tarihsel sürekliliği taşımaları ve çoklu işlevler görmeleri bu kurumlara olan ilgiyi artırır. Yeni kentlilerin, kırsal yapıdan da aşına oldukları kahvehaneler büyük ölçüde hemşehri ilişki ağlarına dayanır ve göçmen grupların ihtiyaç duydukları patronaj ilişkilerine destek verirler. Özellikle yeni kentli kahvelerde tesis edilen sosyallik, kimlik/özdeşlik sorunlarına yanıt olabildiği gibi, kentsoylu yapılara karşı direnme noktasında da önemli işlev görür. Kahvehane sosyalliği, yeni kentlinin aradığı sosyallite çeperine kavuşması ve kırsallığa dair hissettiği özlem/gurbet duygularını tatmine imkan tanınması açısından önem taşır. Hemşehri gruplar arasında peyda olan cemaatsel kolektivite, aslında yeni kentlinin aradığı kabilesini/cemaatini refere eder. Bu kolektivite, yeni kentlinin, kent kozmopolitesi içinde yitip gitmesinin de önünü alır. Türkiye kentleşmesi üzerine yapılan pek çok araştırmada da, kahvehanelerin bu yönüne vurgu yapılmakta, göçmen grupların kentle olan bütünleşmesine aracı destek verdikleri dile getirilmektedir. Özellikle, hızlı göçle bünyeleri olabildiğince farklılaşan büyük kentlerde, yeni kentlilerin farklı maksatlarla (iş bulma, dayanışma, dertleşme vs.) bu mekanları kullandıkları, “yere” ve “gruba” özgü ilişkiler geliştirdikleri dikkati çeker. Kırsal kesim insanı büyük ölçüde, kente, kahvehane ve varoş aracılığı ile gelmekte ve buradaki giysilerde, dilde, müzikte gözlemlenen izler bırakmakta, mekana ve yere bağlı kültürler oluşturmaktadır. Kahvehaneler, zaman içinde, yeni gelenleri ve taşıdıkları kültürleri dönüştürerek, kente entegre olma, mekana dayalı sosyalliteler ve gündelik hayat deneyimi inşasına katkıda bulunurlar.

Türkiye kentleşmesinde kahvehanelerin, sözü edilen, uyumcu/bütünleyici rollerinin dışında, kimi kahvelerin (özellikle hemşehri) de kentle olan entegrasyonu engelleyici bir role

sahip oldukları bilinmektedir. Genelde kapalı cemaat yapısına sahip bu kahveler (özellikle gecekondu muhitlerindeki), kırsallığı yeniden üretebilme potansiyelleri ve aynı kültürel çevreye açıklık göstermelerinden dolayı, kentten ayrışma ve kopuşa da kaynaklık ederler. Bu kahvehaneler, hemşehri göçmen grupların kent yaşamından uzak, kendi içine kapalı bir yaşam sürmelerine imkan tanıdığından, yeni kentlilerin kentle olan uyumları bundan zarar görür. Bu yönüyle hemşehri kahveleri, kentleşme sürecinde bütünleşik olduğu kadar ayırıştırıcı/farklılığı üretici yanlarıyla da dual/paradoksal bir özellik taşırlar.

Kuşkusuz, kentleşme sürecinde kahvehanelerin oynadığı rol, bize yeni kentlilerin yaşadıkları derin/örtülü trajediyi anlamak, uyum ve karşı koyuşun sosyolojik gizini bozmak açısından kayda değer bir imkan sunmaktadır. Bu da, kahvehane sosyalliğinin izini sürmeye, dilde, söylenece, gösterge ve işaretlerdeki gizil anlamı keşfetmeye götürür. Kentleşme sürecinde kent kahvelerinin oynadığı rolü de, bir tür mekan üzerindeki karşılaşmalarda (köylü/kentli) yaşanan iktidar oyunu olarak okumakta yarar vardır. Zira, kent kahveleri, bir tür ötekiler arasındaki karşılaşma, ilişki temsil ve iktidar alanıdır. Kırsal kökenliler, bu oyunda iktidarın düzleştirici gücünü, itaat/uyumun total yüzünü derinden hissederler. Yeni kentli gruplar açısından kahvehaneler, kente uyumda bir basamak olduğu kadar, kent, kentliliğin, köy-kent karşıtlığının daha geniş düşünüldüğünde gelenekselliğin ve modernliğin çelişkileriyle yüzleşme ve bunu aşma anlamı da taşır.

KAYNAKÇA

- Aslanoğlu, R. (1998).** *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Bursa:Asa Kitabevi
- Atalay, B. (1983).** *Sanayileşme ve Sosyal Değişme*, Ankara: DPT Yayınları
- Ayata, A.G. (1991).** “Gecekondularda Kimlik Sorunu-Dayanişma Örüntüleri ve Hemşehrilik”, *Toplum ve Bilim*, 1990 Güz/1991 Kış, Sayı 51-52: 81-101.
- Ayata, S., Ayata, A.G. (1996).** *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü*, Ank: T.C.Başbakanlık Toplu Konut İd. Başk.Yay.
- Bali, R. (2002).** *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a. Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*, İst: İletişim Yayınları
- Bilgin, N. (1997).** *Siyaset ve İnsan*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Carlier, O. (1999).** “Magrib Kahvehanesi: Erkek Sosyalliği ve Yurttaşlık Hareketleri”, *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* (Ed.H.D.Gregoire,F.Georgeon) Çev.M.Atik-E.Özdoğan, İst: YKY:195-228.
- Coşkun, Z. (2001).** “Herkesin Cafe'si Kendine” *Radikal* 2, 11 Kasım 2001
- Erder, S. (1996).** *İstanbul'a Bir Kent Kondu Ümraniye*, İst: İletişim Yayınları
- Erder, S. (1997).** *Kentsel Gerilim*, Ankara: Um:ag Yayınları,

- Evren, B. (1996).** “*Kent Yaşamı ve Kahvehaneler*” Yeni Türkiye, Sayı 8, 333-342.
- Gannon, M. (2001).** *Understanding Global Cultures*, London: Sage Publication
- Gregoire, H. D. (1999).** “*Giriş*”, Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler (Ed.H.D.Gregoire, F. Georgeon) Çev.M.Atik-E.Özdoğan, İst: YKY: 13-25.
- Hattox, R. S. (1996).** *Kahve ve Kahvehaneler-Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu’daki Kökenleri*, Çev.Nurettin Elhüseyni, İst: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Heper, M. (1983).** *Türkiye’de Kent-Göçmeni ve Bürokratik Örgütler*, İst:Üçdal Neşriyat
- Işık, O. - Pınarcıoğlu, M.M. (2001).** *Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği*, İst: İletişim Yay.
- Kartal, K. (1983).** *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme*, Ankara: Yurt Yay.
- Keleş, R. (1996).** *Kentleşme Politikası*, 3.Baskı, Ank: İmge Kitabevi
- Kıray, M. B. (1998a).** *Değişen Toplum Yapısı*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Kıray, M. B. (1998b).** *Kentleşme Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Kıray, M.B. (1964).** *Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Ereğli, Ank: DPT Yay.
- Kıray, M.B. (1995).** “*Siyasi Himayecilikten Dinsel Grup Himayeciliğine*” Türkiye de Toplumsal Değişim, İst: Yenyüzyıl Yay.
- Kurdoğlu, A. (1994).** “*İstanbul’un Nüfus Kompozisyonu ve Hemşehrilik Dernekleri: 1944-89*”, Dünya’da ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Ank: Sosyoloji Der. Yay, 367-384
- Kurtoğlu, A. (2004).** *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset*, İst: İletişim Yayınları
- Öncü, A. (1991).** “*Sivil Toplum ve Katılım*” Sivil Toplum, (Ed. Y.Fincancı), İst: Tüses Yay, 39-48.
- Öncü, A. (2003).** “*1990’larda Küresel Tüketim, Cinselliğin Sergilenmesi ve İstanbul’un Kültürel Haritasının Yeniden Biçimlenmesi*”, Kültür Fragmanları Türkiye’de Gündelik Hayat (içinde) Ed. D.Kandiyoti-A.Saktanber, Çev. Z.Yelçe, İstanbul: Metis Yayınları, 183-200.

- Önen, E. (1997).** “*Kent, Dayanışma ve Hemşehrilik Dernekleri*”, II.Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç (içinde), Ank: DİE ve Sosyoloji Der. Yay, 450-458.
- Özalğan, H. (1984).** *Zaman-Mekan Ekseninde Halkbilimi*, Ank: Olgaç Mat.
- Özbek, M. (1991).** *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Roniger, L. (1994).** “*The Comparative Study of Clientelism and the Changing Nature of Civil Society in the Contemporary World*” Ed. L.Roniger, A.G.Ayata, Democracy, Clientelism and Civil Society. London:Boulder, 1-18.
- Saraçgil, A. (1999).** “*Kahve'nin İstanbul'a Girişi (16.ve 17.Yüzyıllar)*”, Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler (Ed. H.D.Gregoire, F. Georgeon) Çev. M. Atik-E. Özdoğan, İst:YKY,27-41.
- Sarıbay, A. Y. (1998).** *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Bursa: Asa Kitabevi
- Şenyapılı, Ö. (1977).** *TV'nin Türk Toplumuna Etkileri*, İst: Milliyet Yay.
- Şenyapılı, T. (1978).** *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, Ank: ODTÜ Yay.
- Tanla, B. (2004).** “*2004 Türkiye Gerçeği Araştırması*”, 08.02.2004 Vatan Gaz.
- Tatlıldil, E. (1989).** *Kentleşme ve Gecekondu*, İzmir: Ege Üni. Basımevi
- Tekşen, A. (2003).** *Kentleşme Sürecinde (Bir Tampon Mekanizma Olarak) Hemşehrilik*. Ankara'daki Malatyalılar Örneği, Ank: DPT Yayınları
- Tezcan, M. (1994).** *Boş Zamanların Değerlendirilmesi Sosyolojisi*, Ank: Atilla Kitabevi
- Wedel, H. (2001).** *Siyaset ve Cinsiyet (İstanbul Gecekondualarında Kadınların Siyasal Katılımı)*, İst: Metis Yayınları
- Yenişehirlilioğlu, F. (1992).** “*Kitsch Arabesque and Popular Aesthetics*” Identity, Marginality, Space Ank: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
- Yeşiltuna, D. Ç. (1997).** “*Hemşehri Derneklerinin İçerdiği İletişimin Yapısı*” II.Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç (içinde), Ank: DİE ve Sosyoloji Der.Yay, 441-449.

